“YOLG‘IZLIK”, “TANHOLIK” VA “YAKKALANISH” TUSHUNCHALARINING ETIMOLOGIYASI

Mahliyo Yuldasheva Baxtiyorovna
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Farg‘ona filiali psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Yolg‘izlik hissini talqin qilish borasida ba’zi tadqiqotchilar “Tanholik” va “Yakkalanish” tushunchalaridan farqli ravishda “Yolg‘izlik” maxsus ichki hissiy ma’noni anglatuvchi kechinma ekanligini ta’kidlasalar, ba’zi tadqiqotchilar esa bu tushunchalar o‘zaro sinonim sifatida qo‘llanilishi mumkin ekanligiga urg‘u beradilar. Mazkur maqolada “Yolg‘izlik”, “Tanholik” va “Yakkalanish” atamalari o‘rtasidagi mazmuniy chegaralarni yanada aniqlashtirish uchun ularning etimologiyasiga (atamalarning kelib chiqishiga) e’tiboringizni qaratamiz.

Kalit so‘zlar: yolg‘izlik, tanholik, yakkalanish, etimologiya, antinomiya

Annotation: When it comes to interpreting feelings of loneliness, some researchers point out that “loneliness” is a specific internal emotional connotation, in contrast to the concepts of “solitude” and “isolation”, while some researchers emphasize that these concepts can be applied as synonyms among themselves. In this article, we will focus on their etymology (the origin of the terms) in order to further clarify the content boundaries between the terms “loneliness”, “solitude” and “isolation”.

Keywords: loneliness, solitude, isolation, etymology, antinomy

“Yolg‘izlik”, “Tanholik” va “Yakkalanish” tushunchalari o‘zaro sinonim tushunchalar emasligi haqida S.G.Trubnikova shunday yozadi: “Yakkalanish” insonning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatidagi jismoniy, fazoviy va davomli joylashuviga bog‘liq, u tashqi namoyon bo‘ladigan hodisa, lekin ichki psixik kechinma emas”.

U.Sadler va T.Djonslarning fikricha: “Jismoniy yakkalanishni aniqlash uchun ko‘z bilan ko‘rish kifoya, lekin yolg‘izlikni anglash uchun uni his qilib ko‘rish lozim”. Bizning fikrimizcha, “yakkalanish” haqida so‘z ketar ekan, “insonning jamiyatdan, oilasidan yakkalanishi” iborasini qo‘llash o‘rinli, lekin “yolg‘izlik” atamasini izohlashda bunday deyish noo‘rin. “Yolg‘izlik” bilan doimo ijtimoiy “yakkalanish” hamnafas emas. Yolg‘izlikni his qilish odamlar ichida bo‘lib ham ro‘y

berishi mumkin. Tashqi ijtimoiy yakkalanish yolg‘izlikni anglatmaydi, balki mazkur hisning paydo bo‘lishi uchun zamin yaratishi yoki uning alomatlarini chuqurlashtirishi mumkin. Yolg‘izlik tashqi yakkalanishdan farqli ravishda insonning jamiyat bilan, o‘z-o‘zi bilan ichki munosabatlarini aks ettiradi va stress, qoniqmaslik, azoblanish, inqiroz kabi salbiy emotsiyalar bilan birgalikda namoyon bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, “Yolg‘izlik” va “Yakkalanish” identik (aynan, o‘xshash) tushuncha emas.

Zamonaviy rus tadqiqotchilaridan G.M.Tixonov “Yolg‘izlik-tanholik” juft tushunchalarini qutbiy mazmunda tahlil qiladi. “Yolg‘izlik” atamasi tahqirlangan, tashlab ketilgan, bir-biridan ajralgan, kommunikativ ojizlikni bildiradi, ya’ni jamiyatdan istisno qilingan sharoitda - subyektiv kechinmalar belgisidir. “Tanholik” atamasini subyektiv his-tuyg‘u sifatida insonning obyektiv tarzdagi o‘zgalardan jismonan uzoqlashishi, deb urg‘u beradi muallif [8].

D.A.Mateyev ikki juft tushunchalar “Yakkalanish-yolg‘izlik” va “Tanholik-yolg‘izlik” tushunchalarini antinomiyalar, ya’ni to‘g‘ri deb qabul qilingan ikki holat o‘rtasidagi ziddiyat va qarama-qarshilik, deb ataydi. Olimning yozishicha, “Yakkalanish” subyektning atrofidagi qurshovdan majburan uzilishi, o‘zgalardan jismoniy uzoqlashishidir. Agar “Yakkalanish” tashqi tomondan namoyon bo‘ladigan majburiyat bo‘lsa, “Yolg‘izlik” – ichki subyektiv kechinma. “Tanholik” esa vaqtinchalik yuzaga keladigan kommunikatsiyaning uzilishi va u jamiyatning bir qismi sifatidagi individning muayyan maqsadlarini amalga oshirishdagi muvaffaqiyatini belgilaydi [3].

Yolg‘izlik – doimiy muloqotning buzilishi, insonning atrof-muhitdan og‘riqli uzilishi, o‘z olamiga o‘xshamasligini anglashidir. Mazkur tahlil fanga G.I.Kolesnikova tomonidan kiritilgan bo‘lib, u “Yolg‘izlik”ni ekzistensial mazmun-mohiyatdan yiroq bo‘lgan og‘riqli holat deb ataydi [6], ya’ni olima yolg‘izlik tushunchasiga semantik jihatdan ta’rif bergan.

“Yolg‘izlik” tushunchasiga yana bir yaqin bo‘lgan tushuncha “begonalashish” bo‘lib, u mutaxassislar tomonidan jamiyatdagi qadriyatlar, me’yorlarning qabul qilinmasligi kabi shaxsning ma’naviy yo‘nalishlari qatoriga kiritiladi va individning ichki ruhiy olamidagi erkinlikning chegaralanishi, deb qaraladi.

Tadqiqotchilar yolg‘izlik hissini tahlil qilishda ikkita an’anani ajratishadi; ulardan biri salbiy yo‘nalishdagi yolg‘izlik bo‘lsa, ikkinchisi ijobiy yo‘nalishdagi yolg‘izlik. Inson turmush tarziga yolg‘izlik hissining ta’siri masalasini aniqlashtirish yolg‘izlikni antinomik ko‘rinishda tahlil qilishga imkon beradi, bu bir tomondan shaxsning destruktiv bosqichi sifatida, ikkinchi tomondan yaratuvchanlik sifatidagi

o‘z-o‘zini anglash bosqichini namoyon qiladi. Qarashlardagi turli-tumanlik esa hozirgi kunda yolg‘izlik muammosi va uning psixologik determinantlari yetarli darajada o‘rganilmaganligidan dalolat beradi.

E.N.Zavorotnix yolg‘izlikni turli ijobiy va salbiy hissiyotlar, emotsiyalarni yuzaga keltiradigan subyektiv kechinma, deb ataydi. Muallif yolg‘izlikning aniqlashtiruvchi mezonlarini ko‘rsatib o‘tadi. Ular: yolg‘izlik hissi namoyon bo‘lish kuchining subyektiv bahosi; individ tomonidan yolg‘izlikning tan olinish darajasi; yolg‘izlikning emotsional ko‘rinishi. Tadqiqotchi yolg‘izlik hissining turlarini ham farqlaydi, ya’ni: inkor qilinuvchi yolg‘izlik - shaxs yolg‘izlik kechinmasiga e’tibor qilmaydi; qulay yolg‘izlik – u orqali shaxs o‘z hayotida muvaffaqiyatga erishadi; destruktiv yolg‘izlik – bunda inson yolg‘izlik kechinmasini tiklashga harakat qiladi [7].

“Tanholik” tushunchasiga ko‘plab tadqiqotchilar “yolg‘izlik” tushunchasiga ham taalluqli bo‘lgan tavsiflarni kiritishadi. Bunda yolg‘izlikning ixtiyoriylik va majburiylik xarakteri e’tiborga olinadi. Ixtiyoriy yoki majburiy yolg‘izlik mavqelari mutlaqo ijtimoiy yo‘nalishga ega. Ixtiyoriy yolg‘izlik ijobiy yo‘nalishga ega bo‘lgan holda “tanholik” atamasini ifodalaydi. “Tanholik” tushunchasi tuzilishining turlanishini T.I.Golman quyidagicha izohlaydi: 1) ijtimoiy ahamiyatli insonlar toifasining majburiy jismoniy yoki ijtimoiy yakkalanishi; 2) tashqi aloqalarning ma’naviy takomillashuv maqsadidagi ongli chegarasi; 3) muloqotdagi ehtiyojning qoniqmasligi, tushunilmasligi, ruhiy va ma’naviy yakkalanishning mashaqqatli kechinma sifatida his qilinishi [1].

Shunday qilib, “tanholik” inson tomonidan ongli ravishda o‘z-o‘zini takomillashtirish maqsadida kommunikativ aloqalarning chegaralanishi bo‘lib, uni “bunyodkor yolg‘izlik” deb atasak bo‘ladi.

Sotsiologik hamda psixologik tahlillar olib borgan mualliflardan N.Ye.Pokrovskiy va G.V. Ivanchenkolar, “yolg‘izlik” tushunchasini serqirra ta’rifu-tavsiflarga ega bo‘lgan atama sifatida unga “o‘ta ekzistensial moddiy xarakterga ega” bo‘lganligi uchun universal ta’rif berish mumkin emas, deb tan oladilar. Ba’zi tadqiqotchilar yolg‘izlik hissining ijtimoiy hodisa sifatidagi talqini hozirgi kunda yetarli darajada asoslanmaganligini uqtirishadi. Xo‘sh, buning sababi nimada? Albatta, zamonaviy jamiyat ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning chiziqli rivojlanishidagi shart-sharoitlarda yolg‘izlik hissini o‘rganish biroz murakkablikni tug‘diradi. Modomiki, jamiyatimizdagi bir holatdan boshqa holatga o‘tish jarayonida yolg‘izlik bir qator omillar ta’siriga tushib qoladi.

Yolg‘izlik hissini tushuntirishdagi qarama-qarshi qarashlar qamrovi, uning ko‘pqirrali ifodalanishi, ijtimoiy hodisa sifatidagi o‘lchovining murakkabligi, muammoga oid ishlab chiqilgan metodikalarning nisbatan kamligi mazkur muammoning yechimini topishda qiyinchilik tug‘diradi. G.M.Tixonov “yolg‘izlik” tushunchasining tahlilidagi murakkablik uning binarliligidan, ya’ni ikki tomonlamaligidan deb ta’kidlaydi. Bu, bir tomondan, inson mavjudligining individualligi bo‘lsa, ikkinchi tomondan individning shaxslararo munosabatlarga ehtiyoj sezadigan jamiyat a’zosi sifatidagi qarama-qarshiliklarning mavjudligidandir. Bir qator olimlar, yolg‘izlikni o‘z tarkibiga ko‘plab shakllar va shu shakllarning har bir insonda turlicha his qilinishini namoyon qiladigan kechinma, deb atashadi. Sotsiologiyaga oid izohli lug‘atda “yolg‘izlik – yakkalanish va ijtimoiy munosabatlarning mavjud emasligi” deb ta’riflanadi [4].

Bir qator tadqiqotchilar, yolg‘izlik individning tashqi olamdan yakkalanish holati, deb urg‘u berishadi. Bunda yolg‘izlik hissi insonning ijtimoiy borliqqa birikmasligi va moslashmasligining ko‘rsatkichi, deb hisoblanadi [8]. Yolg‘izlikka holat sifatida ta’rif berilganda subyektiv va obyektiv o‘ziga xoslik farqlanadi. Subyektiv holatga g‘am-g‘ussa, xavotirlik, to‘liqsizlik hissi, tashlab qo‘yilganlik, deprivatsiya ko‘rinishlaridan – ishonch va o‘zaro tushunishning yetishmasligi kiradi. Obyektiv holat esa majburiy jismoniy yoki ijtimoiy yakkalanishdan, shaxslararo munosabatlarning to‘xtatilishi bilan bog‘liq vaziyatlar sababli yuzaga keladi.

G.R.Shagivaleyeva, yolg‘izlik turlarini insonning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlaridan kelib chiqib farqlaydi: a) insonning voqelikdagi narsa-hodisalar bilan o‘zaro munosabatlari nuqtai nazaridan: jismoniy, kommunikativ, emotsional, ma’naviy yolg‘izlik; b) vaqt davomiyligi nuqtai nazaridan: onda-sonda va surunkali yuz beradigan yolg‘izlik; v) kelib chiqishi nuqtai nazaridan: ixtiyoriy va majburiy yolg‘izlik; s) holat sifatidagi mezon bo‘yicha: yoqimsiz yolg‘izlik, yoqimli yolg‘izlik, majburiy yolg‘izlik, ekzistensial yolg‘izlik [2].

Amerikalik professor, psixiatr I.Yalom yolg‘izlik turlarini yakkalanish toifalariga bog‘liq holatda tahlil qiladi: 1) ijtimoiy yakkalanish orqali yuzaga keladigan yolg‘izlik; 2) emotsional yakkalanish orqali yuzaga keladigan yolg‘izlik. Olimning fikricha, yolg‘izlik uch shaklda namoyon bo‘ladi: kundalik, ekstremal-vaziyatli va sun’iy (eksperimental va davolovchi).

E.N.Klimentyeva [6] yolg‘izlikning asosiy shakllari sifatida jismoniy yolg‘izlikni obyektiv vaziyat deb qaragan. Unda inson majburiy yoki ixtiyoriy tarzda yolg‘iz qoladi. Olimaning fikricha, ruhiy yolg‘izlik o‘zgalar tomonidan qabul qilinmaslikni his qilish holatini bildiradi.

D.I.Yang yolg‘izlik shakllarini ajratishda uning davomiyligiga e’tiborni qaratgan. Olim yolg‘izlikning uchta shaklini farqlab bergan: uzoq vaqt davomida ijtimoiy aloqalarning buzilishidan kelib chiqadigan surunkali yolg‘izlik; hayotdagi stress hodisalar (yaqinlarni yo‘qotish yoki o‘lim, ajrashish) natijasida yuzaga keladigan vaziyatli yolg‘izlik; qisqa muddatli va tez-tez takrorlanadigan o‘tkinchi yolg‘izlik [7].

So‘zimizning yakunida aytish joizki, “Yolg‘izlik” va “Yakkalanish” tushunchalaridan farqli ravishda “Tanholik”ning kelib chiqishi va namoyon bo‘lishining sharti – bu shaxsning psixologik barqarorligi, o‘zini o‘zi anglashning aniq an’anasi hisoblanadi. Identifikatsiya va yakkalanish mexanizmlarining harakati bu holda optimal muvozanatli xarakterga ega bo‘ladi. Bizning fikrimizcha, tanholik inson tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilgan hayot strategiyasi natijasi ham bo‘lishi mumkin. Birinchidan, bunday yolg‘izlikni boshdan kechirish davomida shaxs o‘zini o‘zi adekvat tarzda namoyon qilishga intiladi. Ikkinchidan, uning oqibatida o‘z-o‘zini takomillashtirishga faol intilib, psixologik jihatdan barqaror shaxsning yetishuvini ko‘rishimiz mumkin. Demak, tanholik – subyektiv ravishda qabul qilingan yolg‘izlikning pozitiv ko‘rinishi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гольман, Т.И. Социальное одиночество студенческой молодежи в транзитивном обществе: управленческий аспект: дис. ... канд. соц. наук: 22.00.08 / Гольман Татьяна Ивановна. - Новосибирск, 2008. - 190 с.

2. Закирова, М., & Юлдашева, М. (2022). Феномен одиночества как индивидуальный человеческий капитал личности студентов. In Человеческий капитал как фактор социальной безопасности (pp. 87-92).

3. Матеев, Д.А. Феномен одиночества и проблема нарушения коммуникации: социально-философский аспект: дис. ... канд. философ. наук: 09.00.11 / Матеев Даниел Андреев. - Новосибирск, 2008. - 190 с.

4. Покровский, Н.Е. Универсум одиночества: социологические и психологические очерки / Н.Е. Покровский, Г.В. Иванченко. — М.: Логос, 2008. - 424 с. 299-300 бетлар

5. Трубникова, С.Г. Психология одиночества: генезис, виды, проявления: дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / Трубникова Светлана Геннадьевна. - Москва, 1999. - 14 с.

6. Юлдашева, М. Б. ПРОБЛЕМА ФЕНОМЕНОЛОГИИ ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА. Министерство высшего и среднего специального

образования Республики Узбекистан Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека Факультет социальных наук Кафедра «Философия и логика», 112.

7. Юлдашева, М. Б. (2020). ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА СРЕДИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ. Ответственный редактор, 243.

8. Yuldasheva, M.B. Talabalarda yolg‘izlik hissining ijtimoiy-psixologik determinantlari. Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 19.00.05 / Yuldasheva Mahliyoxon Baxtiyorovna. – Toshkent. 2022 yil. 121 bet.

9. Yuldasheva, M. B. (2022). Feeling loneliness as a psychological security problem. In Человеческий капитал как фактор социальной безопасности (pp. 331-335).